

مسائل شرعی کارت‌های اعتباری

مصاحبه با حجه الاسلام و المسلمین سید عباس موسویان - ۲۸ مهر ۱۳۸۵

"سیدعباس موسویان" دکترای فقه اقتصادی دارد و در حال حاضر به عنوان مدیر گروه اقتصاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی فعالیت می‌کند. او اهل تبریز است و تحصیلات حوزوی‌اش را در حوزه علمیه قم به پایان رسانده و در عین حال در دانشگاه شهیدبهشتی تهران، مدرک کارشناسی و در دانشگاه مفید، مدرک کارشناسی ارشد گرفته است. "موسویان" همچنین در حوزه علمیه قم فقه اقتصادی خوانده است.

او ۴۶ سال دارد و ساکن قم است. از این محقق حوزه و اقتصاد، آثاری در مورد بانکداری اسلامی و ابزارهای مدرن مالی خوانده‌ایم. در عین حال او در حال نگارش کتابی است در زمینه بازار سرمایه اسلامی که به بررسی ابزارهای معاملاتی از دیدگاه فقهی می‌پردازد. "سیدعباس موسویان" در مجله اقتصاد اسلامی هم مقاله‌های زیادی منتشر کرده است. گفت‌وگوی پیش‌رو در زمینه کارت‌های اعتباری و ماهیت شرعی آن است. آقای موسویان اگرچه توضیحات این گفت‌وگو را کامل می‌داند اما در پایان از ما می‌خواهد حتماً به این نکته اشاره کنیم که در مجله اقتصاد اسلامی و شبکه "شارح" مقاله بسیار مفصلی در همین زمینه قابل دسترسی است. بعضی‌ها تولد کارت‌های اعتباری را به کشور انگلیس نسبت می‌دهند. بعضی‌ها می‌گویند کارت اعتباری زاییده تفکر آمریکایی‌هاست و بعضی‌ها می‌گویند نخستین کارت‌های اعتباری را فرانسوی‌ها ابداع کرده‌اند. شما چطور فکر می‌کنید؟

در مورد تاریخچه کارت‌های اعتباری، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. بعضی‌ها تولد نخستین کارت‌های اعتباری را به انگلیسی‌ها نسبت می‌دهند و به قول شما بعضی‌ها به آمریکایی‌ها. در مورد فرانسوی‌ها من چیزی شنیده‌ام، اما در مورد دو روایت دیگر مطالعه داشته‌ام که توضیح می‌دهم. من در مقاله مفصلی که در مورد کارت‌های اعتباری نوشته‌ام به این موضوع اشاره کرده‌ام. این مقاله در "مجله اقتصاد اسلامی" منتشر شده است. در جریان تحقیق گسترده‌ای که برای نگارش این مقاله داشتم، به این نکته برخوردیم که بعضی‌ها نقطه آغازین را همان "بن" های اعتباری می‌دانند که شرکت "نساجی انگلستان" بین کارکنان خود توزیع کرد. آن روزها کارکنان شرکت نساجی انگلستان، با استفاده از "بن" از مراکز تجاری طرف قرارداد خرید می‌کردند. شرکت، بهای کالاهای خریداری شده را می‌پرداخت، بعد به صورت قسطی از حقوق کارکنان کم می‌کرد.

این یک روایت از تاریخچه کارت‌های اعتباری است. اما بعضی دیگر از تاریخ‌نگاران اقتصادی، ابداع کارت‌های اعتباری را به فردی به نام "جان سیبگینز" کارشناس اعتباری مصرفی بانک نیویورک نسبت می‌دهند. طرح اولیه او که تحت عنوان «CHARGE IT» در سال ۱۹۴۶ مطرح شد، برای خریدهای کوچک از فروشگاه‌های

محلی مورد استفاده قرار گرفت. از این طرح خیلی استقبال شد. همین طرح باعث شد تا سایر بانک های آمریکایی هم طرح های مشابهی را مورد بررسی اولیه قرار دهند.

تا اینکه در سال ۱۹۶۰ بانک "آو امریکا" طرح خود را تحت عنوان «بانک امریکارد (BANK AMERICARD)» به بازار عرضه کرد. در این طرح از کارت های پلاستیکی خاصی برای خرید کالا و خدمات و دریافت وجوه نقد از بانک استفاده شد.

از آن روزها کارت بانکی تقریباً مفهوم امروزی خود را یافت. فعالیت این کارت که بعدها به نام ویزا (VISA) شهرت یافت، به سرعت گسترش یافت تا آنجا که در سال ۱۹۷۰ بیش از ۳۰ میلیون نفر در ایالات متحده آمریکا دارای "بانک امریکارد" بودند و با گذشت ده سال، حجم درآمد ناخالص ناشی از معاملات آن، از مرز سه میلیارد دلار به ۳۱ میلیارد دلار (۱۰ برابر) افزایش یافت. بعد از آن بیشتر موسسه ها و بانک ها با هدف فروش و رقابت بیشتر در بازار، به صدور انواع کارت اعتباری اقدام کردند.

در آسیا از چه زمانی با این پدیده مواجه شدیم؟

در ظاهر قرار است بحث ما در مورد ورود کارت های اعتباری به حوزه کشورهای اسلامی باشد. مطالعاتی که من در این زمینه داشته ام نشان می دهد این کارت ها در کشورهای اسلامی و عربی هم رو به گسترش است. ظاهراً کارت های اعتباری هم زمان با تحولی که در زمینه بانکداری اسلامی از ۳۰ سال پیش به وقوع پیوست، وارد کشورهای اسلامی شده است. این تحول البته رابطه مستقیمی با ایجاد مناطق آزاد تجاری مثل دبی دارد به گونه ای که سابقه این کارت ها در کشور امارات بیشتر از سایر کشورها بوده است.

اما دوره فراگیری آن چند سالی است که در خاورمیانه آغاز شده است. طبق یک گزارش مالی، "ویزا کارت" که بخش عمده نظام پرداخت های خاورمیانه را در اختیار دارد، تا پایان ماه دسامبر ۲۰۰۰ چیزی در حدود ۳۰ میلیون کارت اعتباری در کشورهای عربی صادر کرده است. مجموع پرداخت هایی که از طریق کارت های اعتباری در خاورمیانه صورت گرفته است، بیش از ۵۰ میلیارد دلار بوده است که نشان دهنده رشد سالانه ای معادل ۵۸ درصد است. این رشد هنوز هم ادامه دارد. این روزها در کشورهای عربی، کارت اعتباری بسیار اهمیت پیدا کرده است.

با وجود شبهه شرعی که در مورد کارت اعتباری وجود دارد هنوز خیلی از کشورهای مسلمان با توجه به آموزه های اسلام، کارت های اعتباری و بانکی را نپذیرفته اند. با این حال میزان استقبال از کارت اعتباری خوب بوده است.

تلاشی در این زمینه صورت نگرفته است تا مسایل شرعی کارت های اعتباری حل شود؟

چرا. بانک هایی مثل " بانک الجزیره " یا " بانک اسلامی دبی " و یا بانک های زیادی در بحرین کوشیده اند این مشکل را برطرف کنند. به عنوان مثال بانکی هم چون " بانک الجزیره " کارت های اعتباری مطابق با آموزه های اسلام به نام «فیزالجزیره» صادر می کند که با استقبال هم مواجه شده است.

در ایران چطور؟

در ایران با وجود مشکل های سیستماتیک مثل مسایل مخابراتی و مسایل فرهنگی، گونه های مختلفی از کارت های بانکی و اعتباری به وجود آمده و رو به گسترش است.

به طور مثال تا پایان سال گذشته ۶۱۱۷ دستگاه خودپرداز در بانک های کشور نصب شده است. یا به طور مثال بیش از ۱۰۰ هزار مورد پایانه فروش در فروشگاه های بزرگ و کوچک کشور نصب شده است که نشان می دهد وضعیت ایران رو به بهبود است.

تعداد کارت های صادر شده در ایران چطور؟

بیش از ۱۷ میلیون کارت در ایران صادر شده است. اگر به آمارهای سال ۱۳۸۲ که در آن چیزی حدود یک میلیون کارت صادر شده بود نگاه کنید، متوجه می شوید که نظام بانکی ایران تا چه اندازه در ایجاد فرهنگ استفاده از کارت های بانکی موفق بوده است.

این آمار مربوط به کارت های بانکی است. در مورد کارت های اعتباری چطور؟

با توجه به انواع گوناگون کارت های اعتباری که از نظر ماهیت حقوقی و کارکرد اقتصادی مختلف هستند، نمی توان تعریف مشخص و جامعی ارایه کرد. به همین دلیل بعضی از فعالان بانکی، به جای کارت اعتباری از تعبیری چون " کارت های بانکی " یا " کارت های الکترونیکی " استفاده می کنند. در عین حال، در یک تعریف ساده، می توان گفت: کارت اعتباری، کارتی است که یک بانک یا نهاد پولی یا اعتباری صادر می کند و به دارنده آن امکان می دهد کالا یا خدمتی را بدون پرداخت وجه نقد و فقط با ارایه این کارت خریداری کند. تعریف دیگری وجود دارد که کارت اعتباری را سندی می داند که بانک یا موسسه مالی صادر می کند و دارنده کارت به وسیله آن می تواند از کسی که معامله با آن را قبول دارد، کالا، خدمات و یا پول نقد دریافت کند. صادرکننده کارت، بهای کالاها و خدمات خریداری شده و معادل پول نقد دریافت شده را می پردازد و بعد طی مدت زمان مشخص از دارنده کارت می گیرد.

بهتر است در ابتدای بحث بیشتر در مورد کارت اعتباری بدانیم. اصولا کارت اعتباری از چه عناصری تشکیل می شود؟

برای ایجاد کارت های اعتباری، چند عامل باید وجود داشته باشد. اول باید موسسه یا بانکی وجود داشته باشد که اقدام به انتشار کارت کند. بانک یا موسسه مالی به انتشار کارت های اعتباری اقدام می کند و طبق ضوابط خاص، در اختیار مشتریان می گذارد. بانک یا موسسه ناشر، علاوه بر عملیات انتشار، با مراکز تجاری و خدماتی

قرارداد می‌بندد که در صورت مراجعه دارندگان کارت، بر اساس ضوابط، کالا، خدمات و پول نقد در اختیار آنها قرار دهد.

بعد از انتشاردهنده کارت، باید شخصی وجود داشته باشد که متقاضی دریافت کارت باشد. ما به این مشتری می‌گوییم، دارنده کارت. هر شخص حقیقی یا حقوقی واجد شرایطی که با مراجعه به بانک یا موسسه مالی، کارت اعتباری دریافت می‌کند تا به وسیله آن بتواند بدون پرداخت وجه نقد، کالاها و خدمات مورد نیاز را بخرد یا در مواقع لزوم، پول نقد دریافت کند، "دارنده کارت" است.

در این رابطه طبیعی است که باید کسی یا مجموعه‌ای وجود داشته باشد که پذیرنده کارت باشد. در این جریان همه مراکز تجاری، خدماتی و مالی که بر اساس قراردادی با صادرکننده کارت توافق می‌کنند تا در صورت مراجعه دارندگان کارت، کالا، خدمات یا پول نقد مورد نیاز او را فقط در قبال ارایه کارت تقدیم کنند، بعد طبق قرارداد، بهای کالاها و خدمات و معادل پول نقد را از صادرکننده کارت دریافت کنند، "پذیرنده کارت" نام دارند.

مثل بازارهای اوراق بهادر یا بورس‌های کالایی، نیازی به عملیات تهاتر نیست؟

در مواردی که صادرکننده کارت می‌خواهد دایره پذیرش کارت را فراتر از منطقه و کشور گسترش دهد، نیازمند بانک و موسسات مالی است که نقش واسطه را در تسویه ایفا کنند. @#@ در این موارد، بانک یا موسسه مالی واسطه، با پذیرنده کارت قرارداد می‌بندد تا در مقابل اسناد دریافتی طبق مقررات، پس از کسر کارمزد، حساب او را بستانکار کند. بعد طبق قراردادی که با صادرکننده کارت دارد، از او بگیرد.

هنوز خیلی‌ها کارکرد کارت‌های اعتباری را در یک دلیل نتیجه خلاصه می‌کنند. برای آنها این اهمیت دارد که کارت اعتباری پول را حذف می‌کند، اما در ظاهر مزایای دیگری هم در ماهیت کارت‌های اعتباری نهفته است. شما این را قبول دارید؟

نمی‌دانم بحث اسلامی بودن کارت‌های اعتباری را چه زمانی می‌خواهید مطرح کنید. اگر بحث به آن جا کشیده شود، می‌توانم مزایای کارت‌های اعتباری را از آن زاویه هم بررسی کنم.

در عین حال شما درست می‌گویید. بدون شک کارت‌های اعتباری مزایای اقتصادی قابل توجهی دارند. مهم‌ترین این مزایا، صرفه جویی در هزینه چاپ اسکناس است. می‌دانید که استفاده مداوم از اسکناس، به مرور زمان، کهنگی و فرسودگی آن را به دنبال دارد و از طرفی از نظر بهداشت هم اسکناس، ناقل انواع بیماری‌هاست. بر اساس آمارهای ارایه شده از سوی مرکز نشر اسکناس و خزانه بانک مرکزی، سالانه بیش از ۱۶۰ میلیون دلار هزینه صرف جمع‌آوری و امحای اسکناس‌های فرسوده و چاپ دوباره آن می‌شود.

در حال حاضر، هزینه تمام شده چاپ هر برگ اسکناس، بیش از ۱۶۰ ریال است که در صورت محاسبه هزینه‌های جنبی مثل جمع‌آوری، حمل، تفکیک و امحا، این رقم به چند برابر افزایش می‌یابد. حجم اسکناس در

گردش کشور ۶/۳ میلیارد برگ است، اما عمر مفید اسکناس در ایران پنج سال عنوان می‌شود و باید سالانه ۱۲۰۰ میلیون برگ اسکناس از بین برود. به دلیل بالا بودن هزینه این کار، سالانه فقط ۷۰۰ میلیون برگ اسکناس فرسوده توسط بانک مرکزی از گردش خارج می‌شود. استفاده از کارت های اعتباری و جایگزینی آنها به جای اسکناس، به طور قطع، هزینه های یاد شده را کاهش می‌دهد.

گذشته از آن، استفاده از کارت های اعتباری، به حذف عملیات اضافی منجر می‌شود.

با فراگیر شدن استفاده از کارت های الکترونیکی، خیلی از عملیات اضافی حذف می‌شود. کوتاه شدن صف های طولانی پای صندوق بانک ها و فروشگاه ها، کاهش خطاهای ناشی از اشتباهات دریافت و پرداخت پول نقد، حذف مدت زمان برای ثبت اسناد مالی و از بین رفتن زمان های صرف شده برای تردد بین بانک ها و فروشگاه ها، فقط بخشی از مزایای استفاده از کارت های اعتباری است. همچنین استفاده از کارت های اعتباری باعث حفظ امنیت جانی و مالی افراد می‌شود و شفاف شدن فعالیت های اقتصادی را در پی دارد. اما افزایش گردش معاملات، یکی از مهم ترین آثار کارت های اعتباری است.

سرعت و آسانی معامله با کارت های اعتباری، اطمینان به پرداخت منابع از طرف بانک ها و موسسات صادرکننده، گسترش معاملات و توسعه بازار کالاها و خدمات را در پی دارد و در مجموع باعث رشد و توسعه بخش های گوناگون اقتصادی می‌شود.

کارت های اعتباری بر عرضه پول و نرخ تورم هم تاثیر گذار هستند؟

به طور قطع. انواع کارت های اعتباری، از جهت های مختلف بر عرضه پول و نرخ تورم تاثیر می گذارند. کارت های بدهکار (DEBIT) تمایل شخص به نگهداری پول نقد را کاهش می دهد و در برابر آن، تمایل شخص به نگهداری پول در حساب های دیداری را افزایش می دهد. البته تشریح این موضوع نیاز به تفهیم فرمول هایی دارد که از بحث ما خارج است.

چند نوع کارت در دنیا وجود دارد؟

چهار نوع کارت عمده در بانکداری وجود دارد. اول "کارت های اعتباری برداشت از موجودی" که به آن Debit Card می گویند.

بعد "کارت های وام بدون بهره" که به آن CHARGE CARD می گویند.

کارت هایی هم وجود دارد که به آن "کارت های وام با بهره" credit card گفته می‌شود و در نهایت، نوع چهارمی هم وجود دارد که در بانکداری آن را به "کارت های چندمنظوره" می‌شناسند.

Debit Card که گاهی از آن به عنوان "کارت های بدهکار" هم یاد می‌شود، برای آن دسته از مشتریانی است که نزد بانک یا موسسه مالی صادرکننده کارت، حساب دارند و قصد دارند با استفاده از کارت از موجودی خود

برداشت کرده یا بهای کالاها و خدمات خریداری شده را بپردازند. فایده این نوع کارت آن است که دارنده آن به آسانی و بدون مراجعه به بانک می تواند از پول نقد، کالا و خدمات بهره مند شود. استفاده از این کارت ها فقط در حد موجودی مشتری در بانک است. البته همین کارت ها به سه گروه "کارت های خودپرداز"، "کارت های خرید نقدی" و "کارت های دومنظوره" تقسیم می شوند.

کارت های وام بدون بهره چگونه؟

این نوع کارت ها برای دستیابی سریع به قرض های کوتاه مدت و خریدهای نسیه کوتاه مدت طراحی شده اند و مثل کارت های برداشت از موجودی، به سه گروه تقسیم شده اند.

کارت های "استقراض بدون بهره"، "کارت های خرید نسیه بدون بهره" و "کارت های دومنظوره بدون بهره" در این دسته جای می گیرند.

و "کردیت کارت" ها چگونه؟

این نوع کارت ها برای دستیابی آسان به وام و خریدهای نسیه مدت دار و اقساطی طراحی شده اند.

که مثل دیگر کارت ها به سه گروه تقسیم می شوند؟

بله. مثل کارت های دیگر، به سه گروه تقسیم می شوند. "کارت های استقراض با بهره"، "کارت های خرید نسیه با بهره" و "کارت های دومنظوره با بهره"، در دسته "کردیت کارت" ها جای می گیرند و در نهایت، "کارت های چندمنظوره" هم هستند که این کارت ها جامع کارت های استقراضی با بهره و کارت های خرید نسیه با بهره است. دارنده این نوع کارت می تواند با استفاده از آن به گرفتن وام های با بهره از دستگاه های خودپرداز اقدام کند، ضمن اینکه می تواند به وسیله آن ها از مراکز تجاری و خدماتی خرید کرده، فروشنده را برای دریافت قیمت آن به صادرکننده حواله دهد.

در مورد مزایا و ویژگی های کارت ها بحث کنیم و بعد اگر موافق هستید بپردازیم به مسایل شرعی کارت ها.

من فکر می کنم اگر هم زمان در هر دو مورد بحث کنیم بهتر باشد.

هر طور فکر می کنید بهتر می شود مفاهیم را منتقل کرد.

مطالعاتی که من داشته ام، نشان می دهد "کارت های اعتباری برداشت از موجودی" و "کارت های اعتباری وام بدون بهره"، چه برای دریافت پول نقد باشند و چه برای خرید کالا و خدمت و یا حتی کاربرد چندمنظوره داشته باشند، با تغییرات مختصری قابل استفاده در بانکداری و موسسات مالی بدون ربا هستند. اما "کارت های اعتباری وام با بهره"، چه از نوع استقراض با بهره، چه از نوع خرید با بهره، اشکال اساسی دارند و نیازمند تحول اساسی هستند و باید رابطه حقوقی جدیدی بر اساس عقود اسلامی (خرید و فروش نقد و نسیه) جایگزین

رابطه حقوقی وام با بهره شود. البته به سهولت می توان با تغییر رابطه حقوقی، از این گروه از کارت های اعتباری هم استفاده کرد.

البته غالب کارت ها بر معامله های بانکداری کلاسیک مبتنی است که بر اساس سیستم بهره و ربا طراحی شده اند که در نتیجه در تطبیق با فرهنگ اسلامی مشکلات متعددی دارند. به طوری که تعدادی از فقهای معاصر، ربوی بودن برخی از کارت ها را تایید کرده و معامله با آنها را حرام و باطل می شمارند. در مقابل، تعدادی از فقها با استفاده از معامله های مجاز شرعی، در صدد یافتن راههایی برای استفاده از این کارت ها برآمده اند.

گفتید کارت های خودپرداز گونه ای از کارت های اعتباری برداشت از موجودی هستند. بحث را از همین جا شروع کنیم؟

شکل ساده "کارت های برداشت از موجودی"، "کارت های خودپرداز" بانک هاست. این نوع کارت در ایران خیلی رایج شده است. بانک با نصب دستگاه های خودپرداز در مناطق مختلف شهرها و مراکز تجاری، به مشتریان خود امکان می دهد با استفاده از کارت های یاد شده، از موجودی حساب خود برداشت کنند. با دریافت پول نقد از دستگاه، حساب مشتری نزد بانک، به همان اندازه بدهکار می شود و مانده اش کاهش می یابد. روشن است تا زمانی که این سپرده، از بهره و ربا دور باشد، از نظر شرعی صحیح است و می تواند در بانکداری بدون ربا و موسسات پولی و مالی غیربانکی مورد استفاده قرار گیرد. صادرکنندگان کارت های خودپرداز می توانند برای تشویق مردم به سپرده گذاری و استفاده از این کارت ها، خدماتی را به صورت رایگان به دارندگان کارت ارائه دهند. مثلاً می توانند جوایزی را بدون شرط و تعهد قبلی از طریق قرعه کشی بین دارندگان کارت تقسیم کنند.

در مورد کارت های خرید نقدی چطور؟

این کارت ها به مشتریانی مربوط می شود که در بانک یا موسسه مالی، حساب دارند و می خواهند بدون مراجعه، بهای کالاها و خدمات خریداری شده را از سپرده خود بپردازند. از آن جا که بیشتر برداشت ها از بانک و موسسات مالی، برای خرید کالاها و خدمات است، بانک ها با فروشگاه ها، مراکز تجاری، هتل ها و... به توافق می رسند که بهای کالاها و خدمات خریداری شده به وسیله سپرده گذاران یا دارندگان کارت خرید را بپردازند. دارنده کارت، بعد از خرید کالا یا خدمت، کارت خود را وارد دستگاه می کند و دستگاه از موجودی حساب او خارج کرده و به موجودی حساب فروشنده اضافه می کند.

معامله با این نوع کارت ها، ماهیت حساب جاری را دارد که آن هم دارای ماهیتی مرکب از "قرض" و "حواله" است و عملیاتی که در حساب های جاری با چک صورت می گرفت، در کارت های خرید با کارت انجام می گیرد. @#@ در این نوع کارت ها هم تا زمانی که بهره و ربای برای سپرده پرداخت نشود، از نظر شرعی مجاز است و می تواند در بانکداری بدون ربا و موسسه پولی و مالی غیربانکی مورد استفاده قرار گیرد.

و در مورد کارت های دومنظوره چطور؟

بعضی از بانک ها، برای جذب مشتری بیشتر و تسهیل کار خود و مشتریان، کارت های دومنظوره منتشر می کنند که دارنده کارت با استفاده از آن می تواند از دستگاه های خودپرداز، پول نقد دریافت کند و می تواند از مراکز تجاری و خدماتی طرف قرارداد، کالا و خدمات بخرد. ماهیت حقوقی این کارت ها مثل کارت های خرید نقدی است با این تفاوت که دارنده کارت یا سپرده گذار، دو راه برای استرداد سپرده خود پیش بینی می کند. اول دریافت مستقیم از طریق دستگاه خودپرداز است و راه دیگر از طریق "حواله تاجر" است. از این جهت به حساب های جاری بانک ها شباهت کامل دارد که صاحب حساب هم اختیار دارد خود مستقیم از حسابش برداشت کند و هم می تواند شخص دیگری را برای برداشت حواله دهد. بنابراین، این نوع کارت ها هم از جهت فقهی مثل کارت های خرید و خودپرداز، تا زمانی که از ربا و بهره خالی باشند، مجاز خواهند بود.

در مورد کارت های وام بدون بهره یا charge card چطور؟

"کارت های برداشت از موجودی" به سه گروه تقسیم می شوند. اول "کارت های استقراض بدون بهره" هستند که بانک ها و موسسات مالی، برای بعضی از مشتریان خوش حساب خود، سقف اعتباری تعیین می کنند، به طوری که مشتریان این بانک ها می توانند زمانی که مانده حسابشان صفر است و نیاز به پول نقد دارند، برای مدت زمان کوتاهی، فکر می کنم، حداکثر سی روز با استفاده از "کارت های استقراض"، از دستگاه های خودپرداز، قرض بدون بهره دریافت کنند. زمانی که مشتری کارت را در دستگاه خودپرداز بانک قرار می دهد و پول نقد می گیرد، عمل استقراض صورت می گیرد و زمانی که پول دریافتی را به بانک برمی گرداند، عمل بازپرداخت قرض صورت می گیرد. از آن جا که این قرض بدون بهره است، از نظر فقهی مجاز و معامله با این نوع کارت مشروع است.

در مورد "کارت های خرید نسیه بدون بهره" هم وضع به همین گونه است؟

هر زمان بانک ها و موسسه های مالی با مراکز تجاری و خدماتی توافق کنند که دارندگان کارت های مخصوص، بدون پرداخت پول و بدون داشتن سپرده بتوانند با استفاده از کارت اعتباری تا سقف معینی کالا و خدمات بخرند، قرارداد "کارت های خرید نسیه" منعقد می شود. این کارت ها به دارندگان کارت امکان می دهد که بدون پرداخت پول نقد، کالاها و خدمات مورد نیاز خود را به دست آورند و در مدت مقرر که حداکثر سی روز است، بهای آن ها را به صادرکننده کارت بپردازند. این هم از نظر شرعی ایراد ندارد.

در عین حال برخی از بانک ها، به مشتریان خوش حساب و قابل اعتماد خود، کارت هایی می دهند که مشتریان می توانند بدون داشتن موجودی در حساب بانکی، هر زمان که بخواهند، به وسیله کارت از دستگاه های خودپرداز، پول نقد دریافت کنند یا از مراکز تجاری و خدماتی خرید کرده، فروشنده را به صادرکننده کارت حواله دهند. این نوع کارت ها دومنظوره هستند. معامله با کارت های دومنظوره هم تا زمانی که بدون بهره باشد، مجاز است و از نظر شرعی اشکال ندارد.

اگر مشتریان خوش حساب در پرداخت قرضی که به بانک دارند، تعلل کنند چه؟

در صورت تاخیر مشتری در تسویه بدهی، جریمه تاخیر گرفته می‌شود.

بر اساس تعریفی که در ابتدای گفت‌وگو از انواع کارت‌ها داشتید، احتمالاً رسیده‌ایم به Credit Card یا کارت‌های با بهره. مشخص است که این کارت با مبانی دین اسلام مغایرت دارد. استنباط من درست است؟

این نوع کارت‌ها برای دستیابی آسان به وام و خریدهای نسبی مدت‌دار و اقساطی طراحی شده اند و مثل دو نوع کارتی که پیش از این در مورد آن‌ها بحث کردیم، سه نوع دارد. اولین نوع این کارت‌ها، "کارت‌های استقراض با بهره" است. چنین کارت‌هایی برای دریافت وام و پول نقد به کار می‌روند. بانک‌های صادرکننده این کارت‌ها به دارندگان آن فرصت می‌دهند با رعایت سقف اعتباری، هر زمان هر مبلغی را که لازم داشتند، از دستگاه‌های خودپرداز بانک یا موسسه مالی، پول نقد دریافت کنند و معادل آن را در زمان بندی مشخصی به صورت دفعی یا اقساطی به بانک برگردانند. بانک‌ها به تناسب مبلغ و مدت استفاده از کارت، "بهره" می‌گیرند. نرخ بهره استفاده از این کارت‌ها اگرچه در مقایسه با وام‌های متعارف بانکی بیشتر است، اما به دو دلیل برای مشتریان مطلوب به شمار می‌رود. اول اینکه وام، سریع و آسان در اختیار آن‌ها قرار می‌گیرد و دوم اینکه بهره، از زمان برداشت پول از دستگاه، محاسبه می‌شود که به طور متعارف به زمان مصرف نزدیک‌تر است. برخلاف وام‌های عادی که گاهی بین زمان دریافت و مصرف فاصله می‌افتد و گیرنده وام، بهره اضافی می‌پردازد. عناصر تشکیل‌دهنده این کارت‌ها، "صادرکننده کارت" یعنی بانک است و "دارنده کارت" که مشتری بانک است. رابطه حقوقی بین این دو، قرارداد "قرض با بهره" است. دارنده کارت با استفاده از کارت، قرض می‌گیرد و با بازپرداخت اصل و بهره، بدهی ناشی از قرض را تسویه می‌کند. از آن جا که این معامله از مصادیق قرض همراه با ربا است، از نظر فقه اسلامی حرام و ممنوع به شمار می‌رود.

دومین نوع "کردیت کارت"، "کارت‌های خرید نسبی با بهره" است. این کارت‌ها به طور معمول برای خرید کالاهای بادوام و استفاده از خدمات گران‌قیمتی طراحی شده‌اند که مشتری توان پرداخت نقدی یا کوتاه‌مدت آن را ندارد. صادرکنندگان "کارت‌های خرید نسبی با بهره" بعد از توافق با مراکز تجاری و خدماتی، به دارندگان کارت فرصت می‌دهند با مراجعه به فروشگاه‌ها و مراکز خدماتی طرف قرارداد، با رعایت سقف اعتباری، کالا و خدمات خرید، فروشنده را برای دریافت بهای آن به صادرکننده کارت یعنی بانک، حواله دهند.

در این قرارداد، صادرکنندگان کارت گذشته از اصل بدهی، مبلغی را به صورت بهره دریافت می‌کنند که از مصادیق زیاده بر مبلغ بدهی و ربا خواهد بود. نکته ای که از نظر فقهی و حقوقی اهمیت دارد، این است که خرید به وسیله این کارت‌ها نقدی است و فروشنده به صورت نقدی، بهای کالاها و خدمات را از صادرکننده دریافت می‌کند، یعنی با قرار دادن کارت اعتباری از حساب صادرکننده کارت به حساب فروشنده منتقل می‌شود و مشتری، آن مبلغ را همراه با زیاده به صادرکننده به صورت اقساط و مدت دار برمی‌گرداند.

اما نوع سوم " کردیت کارت‌ها "، "کارت های دومنظوره با بهره " هستند. این کارت شکل کامل کارت استقراری با بهره و کارت های خرید نسبی با بهره است. دارنده کارت می تواند با استفاده از آن، به گرفتن وام های با بهره از دستگاه های خودپرداز اقدام کند. ضمن اینکه می تواند به وسیله این نوع کارت ها از مراکز تجاری و خدماتی هم خرید کند. عناصر تشکیل دهنده این کارت ها، صادرکننده کارت، پذیرنده کارت و دارنده کارت است و رابطه حقوقی بین آنها قرارداد قرض با بهره یا حواله خواهد بود. از آن جا که مشتری (دارنده کارت) متعهد می شود افزون بر بدهی ناشی از قرض یا خرید، مبلغی را به صورت بهره بپردازد، معامله با این کارت ها از مصادیق معاملات ربوی و حرام خواهد بود. نتیجه اینکه هیچ یک از انواع "کارت های وام با بهره" به این شکل و روال حقوقی که رایج است، در جوامع اسلامی قابل اجرا نیست و نیاز به تغییر روابط حقوقی و اصلاحات دارد.

و اما رسیدیم به چهارمین نوع کارت های اعتباری. همان کارت هایی که شما از آن به عنوان "چندمنظوره" یاد کرده اید.

در سال های اخیر، برخی از بانک ها و موسسات مالی به انتشار کارت های اعتباری با کاربردهای گوناگون اقدام کرده اند. به طوری که دارنده کارت اگر در حساب بانکی خود موجودی داشته باشد، می تواند به وسیله کارت از موجودی حساب خود برداشت یا از آن محل به خرید کالا و خدمت اقدام و اگر وجهی در حساب نداشته باشد، از محل اعتباری که صادرکننده کارت در نظر می گیرد، وجه نقد برداشت یا خرید کند. بعد از آن اختیار دارد بدهی حاصل از به کارگیری کارت را حداکثر تا یک ماه تسویه کند و بهره ای نپردازد و اختیار دارد مثل کارت های وام با بهره، بدهی را طبق زمان بندی معین به صورت اقساط بپردازد و در برابر آن، بهره ای متناسب با مبلغ و مدت بدهی بر اصل بدهی افزوده می شود.

یعنی تلفیقی از همه نوع کارت هایی که پیش از آن اشاره کردید.

بله. به همین دلیل است که این کارت ها به کارت های چندمنظوره معروف شده اند. عناصر تشکیل دهنده این کارت ها، صادرکننده، پذیرنده (مراکز تجاری و خدماتی) و دارنده کارت و رابطه حقوقی بین آنها قرارداد قرض و حواله است و کارت های جامع، دربرگیرنده معامله های کارت های برداشت از موجودی، وام بدون بهره و وام با بهره هستند و از نظر شرعی تا زمانی که معامله با این کارت ها به معامله ربوی نینجامد، مجاز خواهد بود و آن گروه از معاملات که آمیخته با بهره و ربا است، حرام و ممنوع است. البته انتشار چنین کارت هایی از آن جهت که زمینه معامله ربوی را فراهم می کند، خلاف اخلاق و تربیت اسلامی است، چون زمان اعطای کارت، صادرکننده و گیرنده کارت، توافق می کنند که دارنده کارت امکان داشته باشد با استفاده از کارت، استقراض ربوی یا حواله ربوی داشته باشد و چنین توافقی بر خلاف اخلاق اسلامی است، اما تا زمانی که این توافق در حد قرار است و به مرحله تحقق معامله و قرارداد نرسیده، حرمت فقهی نداشته و باعث بطلان بقیه معاملات به وسیله کارت نمی شود. @#@ در کارت های جامع هم صادرکننده کارت می تواند عواید گوناگونی

چون حق عضویت، حق خرید، حق العمل تجاری و جریمه تاخیر داشته باشد و تا زمانی که عنوان ربا و بهره یا "اکل مال به باطل" بر آن عواید صدق نکند، گرفتن آن حلال است.

حالا با توجه به ایرادهایی که شما بر انواع کارت‌های اعتباری وارد می‌دانید، آیا امکان رفع اشکالات وجود دارد؟ به نظر من، استفاده از انواع کارت‌های برداشت از موجودی مثل کارت‌های خودپرداز، خرید نقدی و دومنظوره و انواع کارت‌های وام بدون بهره مثل کارت استقراض، خرید نسبه و دومنظوره بدون بهره، مجاز و گرفتن عوایدی چون حق عضویت یا حق خرید، حق العمل تجاری، عواید استفاده از مانده سپرده‌ها در کارت‌های برداشت از موجودی و جریمه تاخیر در کارت‌های وام بدون بهره، از نظر فقهی و قانونی مجاز است و می‌تواند در بانک‌ها و موسسات مالی کشورهای اسلامی به کار رود.

اما انواع کارت‌های وام با بهره مثل استقراضی، خرید نسبه و دومنظوره با بهره، مشکل شرعی دارد و قابل اجرا نیست. برای یافتن راه حلی برای کارت‌های با بهره که اهمیت فراوانی میان کارت‌های اعتباری دارند و مهم‌ترین نوع کارت‌های اعتباری به‌شمار می‌روند، مطالعاتی از طرف محققان اقتصاد اسلامی صورت گرفته و الگوهای جایگزینی ارائه شده است.

به‌طور مثال آقایان "محمدصادق اشغعی" و "سعید شیخانی" پس از بررسی جایگاه اقتصادی کارت‌های بانکی و اعتباری و اعلام اینکه کارت‌های اعتباری با بهره، نمی‌تواند در بانک‌ها و موسسات مالی ایران به کار رود، پیشنهادی در مورد کارت‌های اعتباری خرید نسبه ارائه داده‌اند.

بر اساس این پیشنهاد که یکی از بهترین پیشنهادهای موجود برای حل مشکل شرعی کارت‌های اعتباری در ایران است، موسسه‌های اقتصادی مثل فروشگاه و مراکز ارائه خدمات، از جمله هتل‌ها که تمایل به قبول کارت‌های اعتباری دارند و می‌خواهند کالا یا خدمات خود را به‌صورت قسطی به فروش برسانند، می‌توانند با مراجعه به بانک‌ها، نسبت به عقد قرارداد اقدام کنند. بانک‌ها هم طبق قرارداد، باید خدماتی مثل تایید و یا رد اعتبار مشتری ارائه کنند.

در این صورت صاحب فروشگاه با تضمین بانک و با خیالی راحت نسبت به فروش کالای خود به شکل قسطی اقدام می‌کند و هیچ‌گونه نگرانی از بابت عدم دریافت مبلغ معامله ندارد. گذشته از آن، با توجه به اینکه معامله قسطی انجام می‌شود، "پذیرنده کارت" با توافق مشتری می‌تواند جنس خود را گران‌تر بفروشد.

در این روش، بانک مسوولیت پی‌گیری و دریافت مبلغ معامله را از طرف "پذیرنده" به عهده می‌گیرد و با ارسال صورتحساب به دارنده کارت و دادن فرصت مناسب، مبلغ معامله را از او دریافت می‌کند تا در نهایت آن را به حساب پذیرنده کارت واریز کند. این امر می‌تواند به‌صورت دریافت کل وجه در آخر ماه و یا تقسیط آن در چند نوبت صورت گیرد.

نظر شما در مورد این پیشنهاد چیست؟

در پیشنهادی که از سوی آقایان "محمدصادق اشفعی" و "سعید شیخانی" ارائه شده است، عناصر تشکیل‌دهنده معامله با "کارت فروش نسیه"، عبارتند از صادرکننده کارت (بانک)، پذیرنده کارت (تاجر) و دارنده کارت (مشتري) و رابطه حقوقی بین آنها قراردادهای سه‌گانه فروش نسیه، ضمانت و وکالت در وصول مطالبات است، به این معنا که دارنده کارت به‌صورت نسیه (و با قیمتی بالاتر از قیمت نقد) کالایی را از تاجر می‌خرد و به تاجر بدهکار می‌شود. بانک (صادرکننده کارت) بدهی مشتری را ضمانت می‌کند و به وکالت از طرف تاجر طبق قرارداد مطالبات تاجر را از مشتری وصول می‌کند. این روابط حقوقی و این پیشنهاد گرچه از نظر فقهی مجاز بوده می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، در مقام عمل دو اشکال اساسی دارد؛ اول اینکه، هدف از ابداع و ترویج کارت‌های اعتباری به‌وسیله بانک‌ها و موسسات مالی به جریان انداختن منابع نقدی بانک‌ها و موسسات مالی صادرکننده کارت است و در این پیشنهاد چنان که خود طراحان نیز تصریح دارند، صادرکننده کارت نقش ضامن و وکیل دریافت و پرداخت بدهی را دارد و منابع صادرکننده به جریان نمی‌افتد و فقط در مواردی که دارنده کارت در پرداخت بدهی تاخیر کند، بانک از منابع خود به‌صورت ضامن استفاده می‌کند که این موارد استثنا بوده و ممکن است اصلاً اتفاق نیفتد. بنابراین من فکر می‌کنم این پیشنهاد با هدف اصلی انتشار کارت‌های اعتباری منافات دارد.

دوم اینکه، پیشنهاد یاد شده، به آن گروه از تاجران و مراکز خدماتی منحصر می‌شود که توان مالی بالایی دارند و می‌توانند با فروش نسیه و اقساطی کالاها و خدمات، مشتریان را تامین کنند. طبیعی است که چنین مراکزی کم هستند. پس این پیشنهاد نمی‌تواند فراگیر بوده، نیاز گسترده مشتریان و مراکز تجاری و خدماتی را پاسخ دهد.

می‌شود این بحث را جمع‌بندی کرد؟

همان‌طور که گفتم، مهم‌ترین نوع کارت‌های اعتباری، "کارت‌های وام با بهره" و از میان "کارت‌های وام با بهره" هم، مهم‌ترین گروه، "کارت‌های خرید نسیه با بهره" است که از یک سو به دارندگان کارت امکان می‌دهد بدون داشتن پول نقد به خرید کالا و خدمات اقدام کنند و در زمان بندی مشخص، قیمت کالاها و خدمات را بپردازند و از سوی دیگر، به فروشندگان امکان می‌دهد قیمت کالاها و خدمات را به‌صورت نقد دریافت کرده، منتظر مدت نمانند. البته "کارت‌های استقراض با بهره" نیز اهمیت دارند. اما از آن‌جا که بیشتر استقراض‌های وام با بهره برای خرید کالا و خدمت است، اگر راه حلی برای کارت‌های خرید نسیه پیدا شود تا حد زیادی جایگزین "کارت‌های استقراض با بهره" هم خواهد بود و با توجه به جواز کارت‌های برداشت مستقیم و کارت‌های وام بدون بهره، دایره کارت‌های اعتباری در اقتصاد بدون ربا تکمیل می‌شود و خلا مهمی احساس نمی‌شود، کارت فروش نسیه به‌وسیله صادرکننده کارت با این هدف پیشنهاد می‌شود.

به چه شکلی؟

آن گروه از مراکز تجاری چون بنگاه‌های تولیدی و فروشگاه‌ها و مراکز خدماتی چون شرکت‌های حمل‌ونقل، هتل‌ها و بیمارستان‌ها که حاضرند با کارت‌های اعتباری معامله کنند، با مراجعه به بانک‌ها و موسسات مالی صادرکننده کارت اعتباری قرار می‌گذارند که دارندگان کارت را پذیرا باشند و در حد سقف اعتبار برای آن‌ها کالا و خدمات ارائه کنند و قیمت کالاها و خدمات را به‌وسیله کارت به‌صورت نقد از صادرکننده کارت دریافت کنند. از سوی دیگر، آن گروه از مشتریان که می‌خواهند با استفاده از کارت اعتباری، خریدهای مدت‌دار داشته باشند، به بانک‌ها و موسسات مالی صادرکننده کارت مراجعه می‌کنند و با اعطای اسناد معتبر برای وثیقه و ضمانت، تقاضای کارت می‌کنند. بانک با تعیین سقف اعتباری و تشریح ضوابط و شرایط، کارت اعتباری در اختیار مشتری قرار می‌دهد.

عناصر تشکیل‌دهنده معامله، صادرکننده کارت، پذیرنده کارت و دارنده کارت خواهد بود و رابطه حقوقی بین سه عامل، عبارت است از عقد وکالت و بیع به این بیان که مشتری با دریافت کارت اعتباری، با بانک صادرکننده قرار می‌گذارد که با رعایت سقف اعتباری، نیازمندی‌های خود را در جایگاه وکیل بانک به‌صورت نقدی از مراکز تجاری و خدماتی برای بانک بخرد و با استفاده از کارت اعتباری، بهای کالاها و خدمات را از محل منابع بانک به فروشنده بپردازد و در مقام وکیل بانک، کالاها و خدمات مذکور را تحویل بگیرد. بعد به بانک مراجعه و خرید نسبی یا دفعی یا اقساطی را مطرح کند. بانک با توجه به نرخ نسبی بازار و با توجه به مدت‌زمان سررسید، قیمت کالاها و خدمات را محاسبه و به مشتری (دارنده کارت) می‌فروشد و بهای آن‌ها را در اقساط معین دریافت می‌کند. به‌عبارت دیگر، بانک به‌وسیله وکیل خود (دارنده کارت اعتباری) کالاها و خدمات را از مراکز تجاری و خدماتی به‌صورت نقدی می‌خرد. بعد آن‌ها را به‌وسیله وکیل خود دریافت و تملک می‌کند. بعد آن‌ها را به‌صورت نسبی به دارنده کارت می‌فروشد.

مدل اجرایی که به آن اشاره شد، یکی از مدل‌های اجرایی روش پیشنهادی است. گذشته از آن، مدل‌های اجرایی دیگری هم می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. برای مثال پس از تحقق خرید نقدی به‌وسیله دارنده کارت برای بانک، بانک می‌تواند دارنده کارت را وکیل در فروش هم بکند، به این معنا که کالا و خدمات خریداری شده برای بانک را به خودش بفروشد. در این صورت، دارنده کارت افزون بر وکالت در خرید، نقش وکالت در فروش را هم خواهد داشت. برای مثال در خریدهای جزئی مثل خرید از سوپرمارکت‌ها که قالب‌های مشخص و کوتاه‌مدت دارند، به دارنده کارت وکالت می‌دهد هرچه را از سوپرمارکت می‌خرد، بعد از تحقق خرید، به‌صورت نسبی اقساطی با نرخ نسبی معین از طرف بانک به خودش بفروشد. در خریدهای متوسط، مثل مصالح ساختمانی و لوازم منزل، به فروشنده وکالت دهد با نرخ نسبی معین برای مدت معین از طرف بانک نسبی بفروشد و در خریدهای اساسی چون خرید مسکن، خودرو، مغازه و... بعد از خرید، در مدت‌زمان معین به خود بانک مراجعه و بانک خود به فروش نسبی اقساطی اقدام کند.

در تمام مدل‌های اجرایی این پیشنهاد، اولاً منابع صادرکننده کارت به جریان می‌افتد (پرداخت نقدی و دریافت مدت دار همراه با سود)، ثانیاً از آن جا که مراکز تجاری و خدماتی به صورت نقد معامله می‌کنند، همه مراکز می‌توانند در دایره معامله با کارت اعتباری حضور یابند.

این روش همان گونه که برای تک‌خریدها و خریدهای کوچک کاربرد دارد، برای خریدهای مستمر و بزرگ نیز می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. فکر می‌کنم به اندازه کافی در مورد کارت‌های اعتباری و مدل اسلامی قابل اجرا در ایران صحبت کردیم.

و حرف آخر؟

و حرف آخر اینکه کارت‌های اعتباری سال‌هاست که در دنیا مطرح شده و مورد استفاده قرار گرفته است. سیستم بانکداری ایران باید مدت‌ها قبل به این پروژه می‌پرداخت، اما هنوز هم الگوی روشنی از این موضوع در مورد مباحث حقوقی و فقهی کارت اعتباری نداریم. اگر برخی از بانک‌ها به این موضوع پرداخته‌اند، خارج از نظام بانکی و از ابداعات خودشان است که اشکالات فقهی و حقوقی خود را هم دارد. هنوز بانک مرکزی الگوی مشخصی برای کارت‌های اعتباری ارائه نکرده و مجوز خاصی صادر نکرده است.